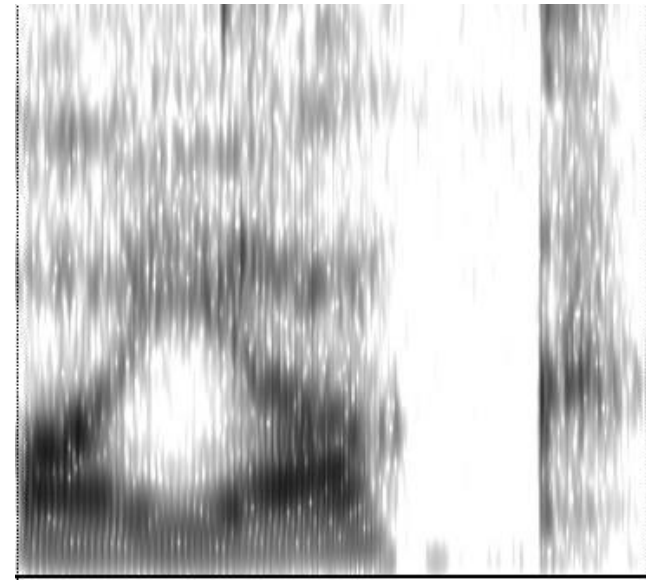

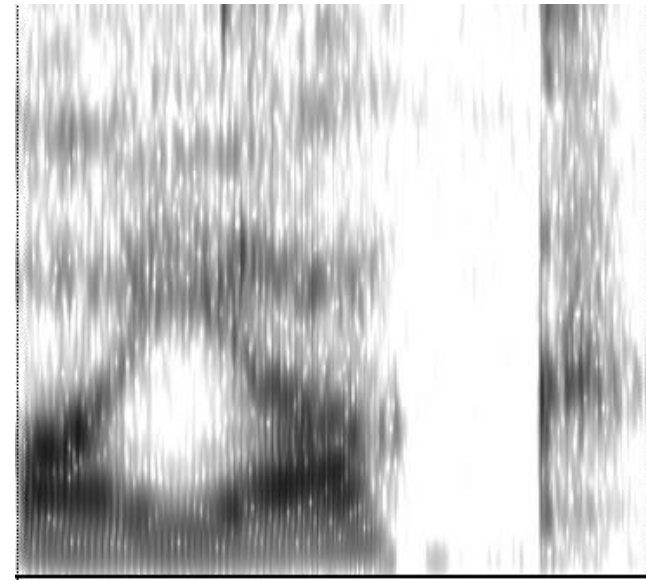
Beszéd és írás. Fonetikus írás

- A beszéd analóg természetű, folytonos
- ↔ az írás diszkrét elemek
(a hangjelölő írás esetén betűk)
sorozata.
- A nyelvi egységekkel kapcsolatos bizonyos információk csak az írott szövegben – például?

Beszéd és írás. Fonetikus írás

- A beszéd analóg természetű, folytonos
- ↔ az írás diszkrét elemek
(a hangjelölő írás esetén betűk)
sorozata.
- A nyelvi egységekkel kapcsolatos bizonyos információk csak az írott szövegben – például?
Szóhatárok: szóköz
Tagmondathatárok: vessző
Mondathatárok: pont, felkiáltójel, kérdőjel
- Bizonyos információk csak a hangzásban:
Pl. mit jelöl a kérdőjel, a felkiáltójel?

- A beszédben a szavak, szintaktikai egységek határát nem jelzik megszakítások, sőt a beszédhangok úgynevezett egymásra hatása is folytonosan, tehát a szavak határán keresztül is érvényesül.
- Például a n esetében:
a *nevet* szóban és a *vén ember* szókapcsolatban a n elöl képzett (magánhangzó követi),
míg a *Kongó* szó kiejtésékor, ahol g követi, a szájüreg hátsó részében képezzük.
Ez akkor is így történik, ha a *legyen gól* szókapcsolatot ejtjük, ahol a n és a g között szóhatár van ugyan, de az ejtésben ez nem jelenik meg (nem tagoljuk külön, nem tartunk szünetet).

Milyen lenne az írás, ha hangzáshű lenne (a magyar helyesírás betűkészletével)?

N ₁ nekemaszteccikegyépkéntamikoridőstanárokmonygyákhotyhátaházit ö	1.
N ₁ külgyükelnekikímélen	2.
N ₁ kisenéznémbelőlehotytuggyamijazaszámítógépésityhaladnakakorralde	3.
N ₁ [tényleg]	4.
N ₂ [nagyam] nagyamámatastanítominternetezni	5.
N ₁ nagyonhejes	6.
N ₂ deőkértetató őmotátnemkértecsakígymontatátígymontairitykedvevalakirólhogyőtanul	7.
N ₂ vagyőtudésakorígymontahogyna[akorénis]	8.
F ₁ [ezaranyosle]et	9.
N ₂ mi ami[tanul]	10.
F ₁ [háta]hogygymonygyanemhanemígymonygyahotyháta bözsikeismár	11.
N ₁ , F ₁ , F ₂ [nevet]	12.
N ₂ [nemnemnem]	13.
N ₁ , F ₂ [nevet]	14.
F ₁ [ibiketeszifölanemtudomareceptyejit] ésakkorőisszeretné	15.
N ₂ nemhádeharmincvagynegyvenévelfijatalabazazilletőakiesznekimeséltecsagzavartahogy	16.
N ₂ őnem[tudróla]	17.
N ₁ [aha] deeznagyoyjó	18.
N ₂ ésijentőkjótátígynagyoyjólmegynekicsak	19.
F ₂ csak	20.
N ₂ csak csakikel	21.
N ₂ takarítanomamikorjömmindigésezet	22.

(nagyjából) hangzáshű lejegyzés, de mégis...

...nehéz dekódolni, mivel egyes szekvenciák egészen másképpen vannak kódolva, mint ahogyan megszoktuk az írásképet.

A beszéddallam, a hangsúlyok, hangerő, a ritmus és a temporális szerkezet, valamint ezek váltásai, változásai szinte vissza sem adhatók az írásképből, holott ezek mind olyan kulcsok a hallási (auditív) feldolgozás számára, amelyek egyértelművé teszik a szöveg jelentését.

Írási konvenciók, amelyek szembemennek a beszédtapasztalattal:

Hosszú magánhangzók (*o – ó, i – í, ü – ű*) és mássalhangzók (*s – ss, sz – ssz*)

Írásban nem tükrözött beszédhangok: [ə] (svá), [ŋ], [h] stb.

Hasonulások (*egyébként, mondjuk*), törlések (*nemtom*) stb.

Hangzáshű lejegyzés ➡ fonetikus írások

- A beszéd vizsgálata, illetve más gyakorlati alkalmazások (például az idegennyelv-tanulás) ➡ olyan írásrendszer(ek) kialakítását, amely(ek) képes(ek) a különféle hangzási sajátosságok valósághűbb érzékeltetésére.
- ➡ fonetikus írás, fonetikus jelölés,
➡ a hozzájuk tartozó jelkészletek fonetikai ábécék
- A beszéd fonetikus jelsorozatokkal történő megjelenítését hagyományosan *átírásnak* nevezzük, amely a nemzetközileg használatos, latin eredetű *transzkripció* szó tükörfordítása, de használjuk rá a (fonetikus) *lejegyzés* terminust is.

A különféle tudományos közösségek különféle célokkal több ilyen írásrendszert is létrehoztak – a magyar nyelvtudomány szempontjából relevánsak:

- ☛ nemzetközi fonetikai ábécé,
- ☛ magyar egyezményes hangjelölés
- ☛ a Setälä-féle hangjelölésen alapuló és egyéb, a finnugor nyelvekre kialakított jelkészletek
- ☛ NádSip = Nadasdy–Siptár-féle hangjelölés
- ☛ Stb.

<i>M. egyezm. hangjelölés</i>	<i>Finnugor hangjelölés</i>	<i>IPA hangjelölése</i>	<i>Nadasdy–Siptár</i>
<i>a</i>	<i>ǎ</i>	ɔ (ɒ)	ɔ
<i>á</i>	<i>ā</i>	a:	a:
<i>b</i>	<i>b</i>	b	b
<i>c</i>	<i>ts</i>	ts	t ^s
<i>cs</i>	<i>tš</i>	tʃ	č
<i>d</i>	<i>d</i>	d	d
<i>dz</i>	<i>dz</i>	dʒ	d ^z
<i>dzs</i>	<i>dž</i>	dʒ	ǰ
<i>e</i>	<i>ε</i>	ɛ	ɛ
<i>é</i>	<i>ē</i>	e:	e:
<i>f</i>	<i>f</i>	f	f
<i>g</i>	<i>g</i>	g	g
<i>gy</i>	<i>dʹ</i>	ɟ	d ^y
<i>h</i>	<i>h</i>	h	h
<i>i</i>	<i>i</i>	i	i
<i>í</i>	<i>ī</i>	i:	i:
<i>j</i>	<i>j</i>	j	j

A nemzetközi fonetikai ábécé

- Nemzetközi Fonetikai Társaság (International Phonetic Association, IPA) 1886-os megalapítása óta
 - szükségesnek tartotta egy olyan jól használható szimbólumkészlet kialakítását, amely eléggé átfogó ahhoz, hogy lefedje a világ nyelveiben található hangokat,
 - ezt a nyelvvel foglalkozók lehető legnagyobb körében kívánta elterjeszteni.
- A létrejött jelkészlet angol neve **International Phonetic Alphabet**, rövidítése szintén **IPA**.
- Mind a társaság, mind az ábécé nevének francia rövidítése is sok helyütt előfordul: APhI, illetve API (Association Phonétique Internationale, illetve Alphabet Phonétique Internationale)

IPA (International Phonetic Alphabet)

- <https://www.internationalphoneticassociation.org/> (Utolsó módosítás: 2016)
- Összefoglalása az ún. IPA-táblán látható:
http://linguistics.ucla.edu/people/keating/IPA/2016_IPA_charts.html
- *Handbook of the International Phonetic Association. A guide to the use of the International Phonetic Alphabet.* 1999.
- Alapelv: egy hang(sajátosság) = egy karakter
- Alapja a latin betűs ábécé, de más forrásokból is tartalmaz jeleket.
- Alap- és mellékjelek (diakritikus jelek).
- Finomabb vs. durvább jelölés.
- [Fonetikus] vs. /fonematikus/ jelölés.
- Nemcsak lejegyzés, egyfajta **fonetikaelmélet** is (a beszédről és arról, hogy hogyan lehet a beszédet a legsikeresebben elemezni).

- Az IPA-tábla első táblázata a pulmonikus (tüdőből kiáramló levegővel képzett) mássalhangzókat tartalmazza (miért?)
- árnyékolt cellák az adott képzési hely és mód együttese nem lehetséges
- fehér üres helyek: a hang képezhető, de eddig egy nyelvben sem találtak rá példát

THE INTERNATIONAL PHONETIC ALPHABET (revised to 2016)

CONSONANTS (PULMONIC)

© 2016 IPA

	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b		t d			ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
Nasal	m	ɱ	n			ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
Trill	ʙ		r						ʀ		
Tap or Flap		ⱱ	ɾ			ɽ					
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Lateral fricative			ɬ ɮ								
Approximant		ʋ	ɹ			ɻ	j	ɰ			
Lateral approximant			l			ɭ	ʎ	ʟ			

Symbols to the right in a cell are voiced, to the left are voiceless. Shaded areas denote articulations judged impossible.

THE INTERNATIONAL PHONETIC ALPHABET (revised to 2016)

CONSONANTS (PULMONIC)

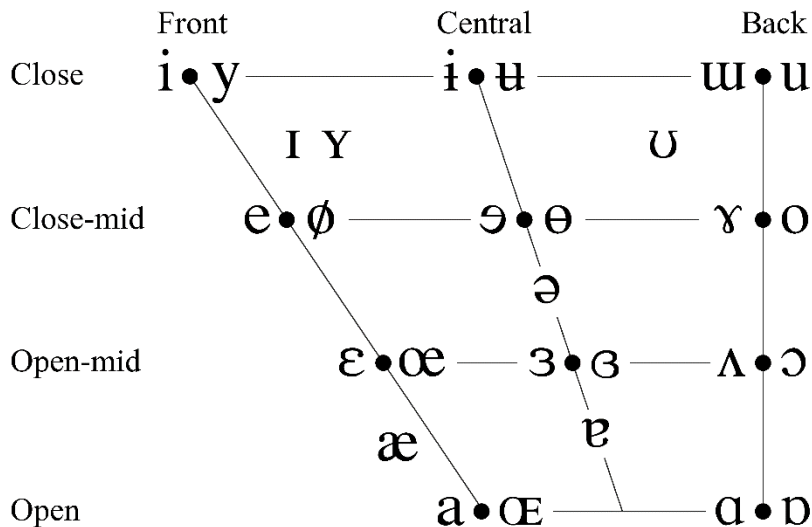
© 2016 IPA

	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b			t d		ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
Nasal	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
Trill	ʙ			ʀ					ʀ		
Tap or Flap		ⱱ		ɾ		ɽ					
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Lateral fricative				ɬ ɮ							
Approximant		ʋ		ɹ		ɻ	j	ɰ			
Lateral approximant				l		ɭ	ʎ	ʟ			

Symbols to the right in a cell are voiced, to the left are voiceless. Shaded areas denote articulations judged impossible.

- Mik hiányoznak?

VOWELS

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a rounded vowel.

SUPRASEGMENTALS

- ˈ Primary stress *ˌfou̯nəˈtɪʃən*
- ˌ Secondary stress
- ː Long *eː*
- ˑ Half-long *eˑ*
- ◌̥ Extra-short *ě*
- | Minor (foot) group
- || Major (intonation) group
- Syllable break *ˌi.ækt*
- ◌̤ Linking (absence of a break)

[ɒze:spkise:le:ʃɒnɒp | ɛts:ɛrɒze:spkise:le:ʃɒnɒpvete:lket:ekhoʃmeʃiky
 ɒzɛrø:ʃɛb: | e:p:ɒr:ɒjɔt:ɛʃva:ndorvɔʃtɔk:ɔpɔɲegbeburkoloˑɖvɔ |
 ɒze:spkise:le:ʃɒnɒppnombɔm:ɛgeʃ:ɛstekhoʃɒzles:ɒjɔ:stɛʃɔkihɔmɒrɔb
 ra:bi:rjɒɒva:ndorthoʃleɒveʃɛɒkɔpɔɲegɛt | ɒk:ɒrɒze:spkise:lɛlkɛzɖɛt
 ʃyvøltɛnɒhoctʃɔgbi:rt | dɛɒva:ndorɒn:a:lsoɒʃɔb:ɔmjvontɔmɔgɒkɔre:ɒ
 kɔpɛntmine:lɛrø:ʃɛb:ɛmfu:jt | i:ʃɔstɑ:nɒze:spkise:lɛliʃvesi:tɛt:ɛɒvɛrʃɛnt |
 ɒnɒpmɛgelkɛstɛontɔnity:zø:ʃugɒrɔjɛtmirɛɒva:ndorɛts:ɛribɛɲkibu:jtɔ
 kɔpɔɲegɛ:bø:l | ɒze:spkise:lke:ɲtɛlɛmjvɔltmɛgɔɖnihoʃbizɔɲɒnɒpɒz ɛrø:ʃɛb:]

[ɒz e:sɒki se:l e:f ɒ nɒp | ɛts:ɛr ɒz e:sɒki se:l e:f ɒ
nɒp vɛte:lket:ek hoʃ meʃikyɔk ɒz ɛrø:ʃɛb: | e:p: ɒr:ɒ
jət: ɛʃ va:ndɔr vɔʃtɔk:øpøɲegbe burkolo'dzɒ | ɒz
e:sɒki se:l e:f ɒ nɒp ɲombɔm:egɛʃ:ɛstek hoʃ ɒz lɛs: ɒ
ʃø:stɛʃ ɒki hɔmɔrɔb rɑ:bi:rjɔ ɒ va:ndɔrt hoʃ lɛvɛʃɛ ɒ
køpøɲegɛt | ɒk:ɔr ɒz e:sɒki se:l ɛlkezdɛt ʃyvøltɛni
ɒhɔc tʃɔg bi:rt | dɛ ɒ va:ndɔr ɒn:a:l sorɔʃɔb:ɔɲ
vɔntɔ mɔgɔ køre: ɒ køpɛɲt mine:l ɛrø:ʃɛb:ɛɲ fu:jt |
i:ʃ ɒstɑ:n ɒz e:sɒki se:l ɛl iʃ vɛsi:tɛt:ɛ ɒ vɛrʃɛɲt | ɒ
nɒp mɛg ɛlkeste ɔntɔni ty:zø: ʃugɔrɔjɪt mire ɒ
va:ndɔr ɛts:ɛribɛɲ kibɔ:jt ɒ køpøɲegɛ:bø:l | ɒz e:sɒki
se:l ke:ɲtɛlɛɲ volt mɛgɔdni hoʃ bizɔɲ ɒ nɒp ɒz
ɛrø:ʃɛb:]

IPA a weben

- https://en.wikipedia.org/wiki/IPA_vowel_chart_with_audio
- https://en.wikipedia.org/wiki/IPA_pulmonic_consonant_chart_with_audio
- https://linguistics.ucla.edu/people/keating/IPA/inter_chart_2018/IPA_2018.html
- Különböző nyelveken:
https://linguistics.ucla.edu/people/keating/IPA/IPA_charts_2018_trans.html
- <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-the-international-phonetic-association/illustrations-of-the-ipa>
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Help:IPA/Mandarin>
- <https://www.facebook.com/internationalphoneticassociation/photos/a.1016838681689322/1759275617445621/?type=3&theater>

Beszédhang és fonéma

- A **beszédhangok** diszkrét elemek: véges sokféle értéket vehetnek fel (míg a beszéd analóg jel)
- **Fonéma**: funkcionális kategória, amelyhez azok a beszédhangok tartoznak, amelyek azonos szerepet töltenek be az adott nyelvben.
- Az egy fonémához tartozó beszédhangok a fonéma **allofónjai**.

Fonéma és beszédhang (IPA)

Allofónok: fonéma → beszédhang

alapváltozat/variáns: /hon/ → [hon]

/honoʃ/ → [honoʃ]

mellékváltozatok/variánsok:

/honva:ʃ/ → [hɒŋva:ʃ]

/si:npɒd/ → [sɪmpɒd]

/hɔrɒŋg/ → [hɔrɒŋg]

/vɒŋɔl/ → [vɒŋɔl]

A magyar egyezményes hangjelölés

- 1949: első országos nyelvészkongresszus
- **Nyelvjárási** gyűjtések
- Két fő szempont:
 - a minél nagyobb tudományos pontosság és
 - a minél könnyebb olvashatóság.
- A mindennapi gyakorlatból indul ki, ezért megtartja a magyar helyesírás jegyeit mindenütt, ahol azt az egyértelműség megengedi.
- Bevezette az egy jel – egy hang megfelelés mellé a jelcsoport – hangcsoport elvét (ebbe beleértendő a jel – hangcsoport és a jelcsoport – hang elve is).

Példa magyar egyezményes lejegyzésre

Hāāāt, nem keves idejig. Még nek tudod, arányos, a hotyhijákot, a párászt munkát, nekünk nagyon-nagyon sok párászt munkánk vót ázelőt, mert ... a világon mindēn hátārbā kápāltunk, még még izébe is nē, fenébe nē! Hogy mongyām mā no, mi részēs kápāltunk [...] párásznā kápāltunk felébe, akkor hármádābā, mikor hogy. Akkor oszt mindég, mindég. Osztt akkor néhá erre csāk este került sor. Este került sor, mém még ... édēsanyām ... nyugoggyon, még akkor ... nem volt ... nekünk szemüveg, de hogy én jobban lāssam eszt e ... szāl utāni hotyhijákot, léültem az áasztāl sárkārā, osztān ity, hogy még nágyvítottām is, nē, de eszt csāk titogba volt, oszt, oszt, oszt tuttām várni a hotyhijákot, hoty, hogy bātrābbān lāttām ā ... hoty hā szemet vészék fel, tudod, mer áasztān néccēr ...